

Områden av riksintresse för kulturminnesvården i Stockholm – vad är det?

Marianne Råberg

Enligt den nya plan- och bygglagen (PBL) skall alla Sveriges kommuner senast 1990 ha utarbetat en kommuntäckande översiktsplan. Planen skall i stort visa hur man vill använda kommunens olika markområden, hur man tänkt sig att bebyggelseutvecklingen skall ske etc. Planen skall också redovisa hur man avser att tillgodose riksintressen enligt lagen om hushållning med naturresurser (NRL).

Med riksintressen menas i detta sammanhang markanvändningsbehov av nationellt intresse för tex riksvägnätet, energiförsörjningen eller totalförsvaret. Det kan också gälla områden av särskilt värde för naturvård eller kulturminnesvård. Statliga myndigheter har under 1986–88 gjort en översyn av riksintressena.

Den 5 november 1987 beslutade riksantikvarieämbetet vilka områden i landet som enligt verkets bedömning har kulturvärden av riksintresse. Beslutet skall utgöra underlag för länsstyrelserna vid samråd och granskning av kommunernas planeringsverksamhet och får särskild betydelse i arbetet med de kommunala översiktsplanerna.

Riksantikvarieämbetets beslut grundade sig på länsstyrelsernas inlämnade förslag till riksintressen. I Stockholm hade länsstyrelsen i sin rapport utgått från ett förslag till redovisning av allmänna intressen/riksintressen för kulturminnesvård, som utarbetats av Stadsmuseet och stadsbyggnadskontoret och som anmälts för byggnadsnämnden och kultur nämnden i oktober 1986. Några justeringar av stadens

förslag gjordes dock av länsstyrelsen. Bl a medtogs några områden som i stadens utredning angivits ha allmänt intresse, men ej bedömts äga riksintresse.

Urval av riksintressanta områden

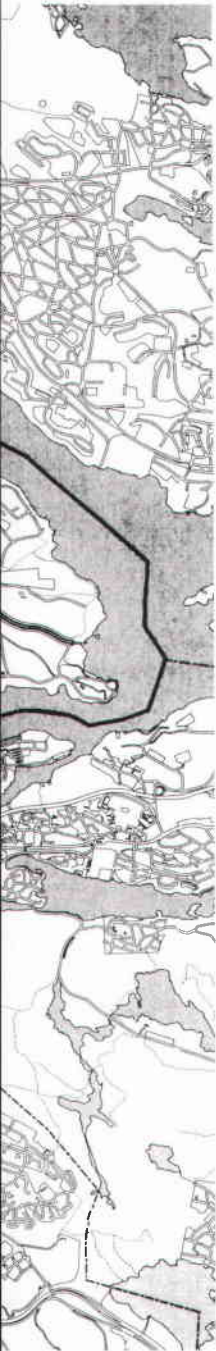
Vilka områden i Stockholm är det då som har ett så stort kulturhistoriskt intresse att det måste anses vara ett nationellt intresse att de bevaras och inte förvanskas? Och hur resonerades det när de valdes ut? I praktiken var det Stadsmuseets byggnadshistoriska sektion, som tog fram underlaget och lämnade förslagen till de riksintressanta områdena.

I huvudstadens utveckling speglas den svenska historien. Områden och företeelser väsentliga för att förstå Stockholms stadsbyggnadshistoria syntes oss särskilt viktiga att framhålla. Ofta är det ju också så att föregångsarbeten inom svensk stadsplanering och arkitektur kommit att förverkligas i huvudstaden.

Vi gjorde därför en översiktlig genomgång av Stockholms stadsbyggnadshistoria och försökte ta fram och beskriva de miljöer och drag i staden som bäst speglar de olika epokerna.

När det gäller stadens medeltida historia är det självklart Gamla Stan och Riddarholmen det handlar om. 1600-talets stadsplanestruktur med gatubredder och kvarterstorlekar, som ännu till stora delar är bevarad, utgör vittnesbörd om en väsentlig epok i Sveriges och Stockholms utveckling. Den borgerliga

staden under 1700-talet och det tidiga 1800-talet illustreras av flera bevarade områden på Södermalm med bebyggelse från denna tid – som exempel kan nämnas Mariaberget och Stigberget. Djurgårdsstaden hör också hit.

Ett skede som kommit att få utomordentligt stor betydelse för karaktären i Stockholms innerstad är industrisamhällets genombrottstid från 1800-talets andra hälft. Stockholm utvecklas nu till en europeisk huvudstad med kompakta bostadsområden i sten, ett stort antal offentliga byggnader, kontor, industrier m.m. Väsentliga drag att framhålla är 1800-talets stadsplanestruktur med av byggnadsordningar bestämda gatubredder och hushöjder, det nya esplanadsystemet, platsbildningarna, de stora parkerna, institutionerna i ett bälte just utanför den bebyggda staden samt sekelskiftets kommunaltekniska anläggningar som t.ex. gasverksområdet.

Djurgården är alldeles självklart ett riksintresse. Det stora parkområdet har utomordentligt intressant bebyggelse framför allt från 1800-talet och sekelskiftet. Skeppsholmen och Kastellholmen med sitt marina förflutna är likaledes av stort historiskt intresse att bevara med intakt karaktär.

Nya tendenser inom stadsbyggandet vid seklets början gav upphov till stadsdelar som Lärkstaden och Diplomatstaden. Från 1920-talet har bl.a. framhållits de välplanerade bostadsområdena i Röda berget och Blecktornsparken och den nya Kungsgatan med sina moderna skyskrapar, Kungstornen.

Redan under 1900-talets första decennium planerades Gamla Enskede i kommunal regi som ett egna-hemsområde utanför innerstaden. Detta område, liksom 1920-talets småstugeområden som t.ex. Norra Ängby, vittnar om stora kommunala ambitioner och har ett stort samhällshistoriskt värde.

1930-talets omfattande bostadsbyggande illustreras av Gärdesstaden, Abessinien i Hjorthagen och LM-staden i Midsommarkransen, av radhusområdet vid Ålstensgatan och villaområdet Södra Ängby.

Perioden efter kriget har kallats det moderna stadsbyggandets genombrott. Det var under denna tid Stockholms stadsplanering blev internationellt ryktbar. Årsta centrum är upptaget bland riksintressena liksom givetvis 1950-talets Vällingby, Stockholms mest berömda ABC-stadsdel (Arbete-Bostad-Centrum). Slutligen har Stockholms cityomvandling, som i sig innebar en oersättlig kulturhistorisk för-

Områden av riksintresse för kulturminnesvården enligt Riksantikvarieämbetet.

- 1 *Stockholms innerstad, vissa miljöer och företeelser*
- 2 *Gamla Enskede*
- 3 *Pungpinan, Skarpnäck*
- 4 *Skogskyrkogården*
- 5 *Gröndal*
- 6 *Årsta centrum*
- 7 *LM-staden, Midsommarkransen*
- 8 *Ålstensgatan*
- 9 *Olovslund*
- 10 *Norra och Södra Ängby*
- 11 *Vällingby*

lust, också medfört att ett riksintressant område av stor betydelse för stadens stadsbyggnadshistoria – Hötorgscity – kommit till.

Detta är i mycket korta drag några av de områden och företeelser som valts ut. Allt har inte kunnat redovisas här och det mesta bär för den stockholmskunnige självklarhetens prägel. Mer detaljerat kommer riksintressena att redovisas i en skrift som är under utarbetande och som är avsedd att utgöra en del av översiktsplanen.

Riksintressena och den kommunala planeringen

Vad är då avsikten med att pricka ut riksintressen och vad kommer att hända i dessa områden i framtiden? Vad får man göra och vad får man inte göra?

Det går inte att ge ett entydigt svar på detta. Arbetet med att ta fram översiktliga riktlinjer för framtida planering av dessa områden pågår och kommer att redovisas i samband med översiktsplanen. Det är ju inte heller så att man börjar från ett nollläge. Inom den kommunala planeringen och inte minst hos Stadsmuseet har dessa frågor varit aktuella sedan länge, långt innan den nya riksintressestämpeln tillkom. Bevarandepaner och riktlinjer för hur den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen skall skötas har vi arbetat med under många år och en praxis för hur dessa frågor skall hanteras vid planläggning och byggnadslovsprövning har utarbetats.

För vissa enhetliga områden är det relativt klart vad som måste tillgodose för att den värdefulla karaktären skall kunna bibehållas. En arkitektonisk utformning som berättar något väsentligt om de ideal och föreställningar man haft för tex ett bostadsområdes gestaltning är viktig att bibehålla. Det kan tex gälla volymer, material och yttre färgsättning, egenskaper som är lätta att precisera i särskilda bevarandeföreskrifter i detaljplan. Det kan

Villastaden planerades på 1870-talet efter engelskt mönster med fristående villor indragna från gatan och planterade förgårdar. I förgrunden Karlavägen, en av de viktigaste esplanaderna från 1800-talets andra hälft. Foto Ingrid Wilken 1988. SSM.

Gamla Enskede, en trädgårdsstad planerad i kommunal regi och utbyggd omkring 1910. Foto Ingrid Wilken 1988. SSM.

Kvarteren Motorn och Vingen i nordöstra Vasastaden rymmer de första bostadshus som uppfördes med kommunalt stöd av Stockholms Kooperativa Bostadsförening (SKB). Foto Ingrid Wilken 1988. SSM.

Bostadsområdet Abessinien i Hjorthagen, byggt på 1930-talet av Olle Engkvist efter ritningar av Hakon Ahlberg, är ett fint och välbevarat exempel på funktionalistiskt byggande. Foto Ingrid Wilken 1988. SSM.

också gälla gatuplaneringen och miljön mellan husen. Man kan givetvis alltid diskutera hur långt bevarandebudet skall få göra sig gällande när det t ex gäller ursprunglig lägenhetsfördelning, planlösningar och interiördetaljer, en fråga som ligger utanför den översiktliga riksintresseplaneringen och som skall hanteras genom byggnadslagstiftningen eller ibland genom kulturminnesvårdens speciallagstiftning.

För ett av riksintresseområdena, Röda berget, har redan stadsbyggnadskontoret i samråd med Stadsmuseet utarbetat ett förslag till miljöprogram. Områdets stora värde konstitueras av sin genomarbetade stadsplan, omsorgsfullt utformade 20-talsarkitektur med vackra fasader och ofta tegeltak. Tyvärr har framför allt taklandskapet under senare tid delvis förvanskats genom vindsinredningar. I programmet framhålls därför – bland mycket annat – att en ytterligare exploatering av taken inte är möjlig i vissa lägen om områdets värde skall kunna bibehållas. Vidare lämnas förslag till hur nya takkupor i övrigt bör utformas.

Planer att utarbeta ett miljöprogram också för Södra Ängby, ett område med stora vita funkisvillor, diskuteras just nu. Viktigt i detta område är bla byggnadernas volymer, yttre material och färgsättning liksom ursprunglig trädgårdsutformning.

Däremot kan man givetvis inte ge generella råd om hur Djurgården med sin värdefulla bebyggelse skall bevaras. De områdesbestämmelser som nyligen utfärdats föreskriver endast att frågor om rivningar, tillbyggnader och yttre förändringar måste prövas vid en byggnadslovsprövning. Här erfordras på sikt detaljerade skyddsföreskrifter för de enskilda husen liksom riktlinjer för parkplanering m m. Stadsmuseet har i år påbörjat en inventering inom området.

Också Skeppsholmens framtid diskuteras just nu, föranledd bla av planer för konsthögskolans utbyggnad och idéer om ett nytt modernt museum. Här är det utomordentligt viktigt att exploateringen inte

Hötorgscity. "De fem trumpetstötarna" (borgarrådet Yngve Larsson) med det livaktiga affärsstråket Sergelgatan utgör det märkligaste exemplet på efterkrigstidens citybyggande – en medveten vilja att omdana det centrala Stockholm. Foto Ingrid Wilken 1988. SSM.

tillåts bli för omfattande och att holmens karaktär med friliggande hus i park tydligt bibehålls.

För området kring Gasverket i Värtan pågår i höst en stor tävling. Den berör såväl det kommunalhistoriskt mycket värdefulla industriområdet som det riksintressanta funkisområdet Abessinien. Det blir en grannliga uppgift att studera de många tävlingsförslagen och utvärdera vilka som bäst tillvaratar dessa områdens kvaliteter.

I både Vällingby och Hötorgscity pågår diskussioner om förändringar. I det senare fallet har museet bl a framhållit att en föreslagen inglasning av Sergelgatan skulle innebära en alltför stor förvanskning av

den ursprungliga idén om områdets utformning.

Frågan om hur man tillgodoser riksintresset i 1800-talets stadsplanestruktur med sina gatubredder och hushöjder kommer att medföra mycket svåra bedömningsfrågor. Skall man över huvud taget tillåta högre hus än de befintliga inom de under 1800-talet planerade stadsdelarna?

För de riksintressanta parkerna som Humlegården och Kungsträdgården bör utarbetas skyddsföreskrifter och skötselplaner i samråd med fritidsförvaltningen. Planer för ett sådant samarbete har diskuterats.

PBL ger ju i jämförelse med vad som gällde tidi-

gare betydligt större frihet för kommunerna att besluta om sin egen planering och byggnadsverksamhet. Staten har dock förbehållit sig rätten att ingripa om nationella eller mellankommunala intressen skulle äventyras. Om kommunen och länsstyrelsen inte kan komma överens om hur ett riksintresse skall tillgodoses i samband med att översiktsplanen

framläggs, skall länsstyrelsens granskningsyttrande – som tydligt skall utvisa vad det är i förslaget som tillgodoser riksintresset – fogas till översiktsplanen. Frågan får därefter lösas när den blir aktuell, t ex vid detaljplaneläggningen.

Länsstyrelsen kan upphäva kommunens beslut om det inte tillgodoser ett riksintresse. I särskilda fall

Planeringen för Vällingby som självförsörjande stadsdel med arbetsplatser, bostäder och centrum i storstadens närhet väckte stor internationell uppmärksamhet. Stadsdelen kom att bli förebild för stadsbyggandet på många håll. 1950-talsbebyggelsen har till största delen bevarat sin ursprungliga karaktär. Foto Ingrid Wilken 1988. SSM.

kan också länsstyrelsen utfärda ett särskilt förordnande att alla byggnadslov inom ett område av riksintresse skall underställas länsstyrelsen innan de vinner laga kraft. Man har också vissa möjligheter att förelägga staden att utarbeta detaljplaner för att tex införa skyddsbestämmelser för ett riksintresse.

Men självklart är det inte med hot om statliga ingripanden som vi vill arbeta inom kommunens planering. Det måste givetvis också ligga i stadens eget intresse att de kulturhistoriskt särskilt värdefulla områdena kan leva vidare i oförvanskat skick. Att ett område utpekats som riksintressant ger oss större möjlighet att gentemot enskilda exploateringsintressen hävda ett bevarande. Vi får inte heller glömma att värna om alla värdefulla miljöer som inte upptagits bland de riksintressanta. Det finns många sådana områden – präglade av stor omsorg vid tillkomsten och med stora miljövärden. Här får de möjligheter PBL givit till hänsynstagande till kulturhis-

toriska och miljömässiga värden tillvaratagas vid byggnadslovsgranskning och detaljplanering.

Vi behöver också en betydligt större detaljkunskap om bebyggelsen och miljöerna än den vi har idag. I innerstaden har museet framför allt under 70-talet inventerat varje byggnad och genomfört en kulturhistorisk klassificering. Materialet börjar dock bli föråldrat. I ytterstaden har inventeringsarbetet inte varit lika omfattande, men för väsentligare områden finns i allmänhet kulturhistoriska bedömningar av de enskilda husen. Ett stort arbete återstår emellertid att bli genom inventeringar och utredningar och utarbetande av skyddsföreskrifter och riktlinjer för fina instrumenten för tillvaratagandet av de kulturhistoriska värdena med hjälp av den nya lagstiftningen. Stadsmuseets byggnadsantikvarier har sålunda ett omfattande men mycket stimulerande och roligt arbete framför sig.